

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK DÜNYASINDA VAKIF KAVRAMI VE PARA VAKIFLARI

Selçuk KENDİRLİ

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü
selcukkendirli@hitit.edu.tr

Özet

Vakıf geleneği, geçmişten günümüze Türk Dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Hayatın şekillendirilmesinde ve hayatın yükünün çekilmesinde, vakıfların azımsanmayacak rolleri ve görevleri vardır. Süreklilik gösteren işlerde ve işin süreklilik göstermesi isteniyorsa, bu süreç kurulan ya da kurulmuş olan bir vakıfla mutlaka desteklenmiştir. Bu kapsamda vakıfların üstlendiği görev ve yönlendirdikleri kaynak zaman zaman devlete yardımcı nitelikte olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kullanılarak yapılan bir çalışmada XVIII. yüzyıla ait vakfiyeler üzerinde yapılan bir çalışmada, vakıf gelirlerinin, devlet gelirlerinin yarısına eşit olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada belirtildiğine göre, vakıf olarak kurulan binalara harcanmış olan paralar bu hesaplamada nazarı dikkate alınmamıştır. Bu veriden de anlaşılacağı üzere, vakıflar Türk Dünyasında çok önemli bir yapı taşı oluşturmakta ve çok büyük bir işlevi yerine getirmektedir. Bu çalışmada, toplumsal hayatta önemli bir boşluğu dolduran para vakıfları incelenecektir. Para vakıfları; ellerindeki kaynaklardan kullanmak şartıyla, ihtiyacı olanların kaynak ihtiyacını karşılayan vakıflardır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Vakıflar, Para Vakıfları

Abstract

The tradition of the foundation has taken an important place in the Turkish World from past to present. In shaping life and pulling the burden

of life, foundations have a considerable role and duties. If continuous work and continuity are desired, this process is supported by a foundation which is established. In this context, the duties undertaken by the foundations and the resources they directed were occasionally semi-auxiliary to the state. In a study carried out using the General Directorate of Foundations' Archives, it was determined in a study conducted on XVIII century foundations that the foundation revenues were equal to half of the state revenues. As stated in the study, the money spent on buildings established as foundations has not been taken into consideration in this calculation. As can be seen from this data, the foundations constitute a very important building block in the Turkish World and fulfill a very big function. In this study, money foundations that fill an important gap in social life will be examined. Money foundations; they are the foundations that meet the resource needs of those in need by using the resources they have.

Keywords: Turkish World, Foundations, Money Foundations

Giriş

Tarihsel perspektifi değerlendirirken, vakıfların insanlık tarihinin köklerine uzandığını söyleyebiliriz. Günümüzde her insan bulunduğu toplumda kurulan sosyal ve kültürel unsurlara katkı yapma ve katılma konusunda bir harekete yönelebilir ya da sosyal problemlerin çözümüne de katkı yapabilir. Elbette sosyal hayattaki problemler, insanlığın varlığı ile başlar. İnsanoğlu, çevreyi kontrol etmek ve etkilemek için kendisine verilen zekâ ile birlikte, sınırsız ihtiyaçlarını, sınırlı fırsatlar bağlamında değerlendirebilir. İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak, güvenliğini sağlamak, sahip olduklarını korumak ve çevresindeki tesisleri verimli kullanabilmek için etrafında oluşturulan bir gruba dâhil olma isteği, sosyal olmanın getirdiği bir sonuçtur. Bu bağlamdaki alışverişin, insanlığın başladığı noktada başladığı söylenebilir. Tarih boyunca, form ve sistem değişse bile, kendisinde olmayana sahip olmaya, insanın duyduğu ihtiyaç ve onu edinme isteği, sosyo-ekonomik dönüşüme yol açmıştır. Her ne kadar bu durum ayrı bir sosyolojik çalışma

alanı olsa da, sosyal oluşum ve ekonomilerin bu sosyal koşullar altında daha net bir şekilde ortaya çıkmaları açısından önemlidir ve bunlar para vakıfları açısından açıklayıcı bir unsurdur.

İslam devletlerinde beşeri yapıyı oluşturan “ahiret inancı”, ekonomik yapıda da etkinliğini devam ettirerek toplumu oluşturan diğer dinamiklerle bir uyum oluşturur (Tabakoğlu, 2005: 14). İslam inancında, birikimden ziyade dağıtma fikri ve Allah'ın servetini Allah'ın yolunda kullanma isteği baskınlıkla öne çıkmaktadır. Toplumu oluşturan her birey arasında dayanışmanın oluşumu ve korunması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle İslam toplumları dayanışma esasına dayanan ilkeler belirlemişlerdir. Bu konuda en dikkat çeken kurum vakıflardır. Osmanlı Devleti'nde toplumdaki hemen hemen bütün yardımcı hareketler vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş kültürü olarak vakıf kültürünü benimsemiştir denilebilir. Sosyal konulardan eğitim ve kültürel faaliyetlere kadar birçok ihtiyaç vakıflar tarafından karşılanmıştır. Sonuç olarak, Vakfın gelirinin dayandığı hizmetler, Vakfın toplum yaşamının merkezinde bulunan kurum tarafından sağlandığı gibi istikrarlı hale getirilmiştir. (Özcan, 2003: 10). Her ne kadar vakıfların belli dönemlerde etkinliklerini kaybettikleri, iyi yönetilmedikleri ya da kuruluş amacıyla çelişen uygulamalar gös-terdikleri de belirtilebilir. Bu noktada bu ve benzeri çalışmalarla hedeflenen geçmişte var olan ve faaliyetlerini sürdürmüş olan kurumların, günümüz açısından değerlendirilmesi, bilimsel bir felsefeyle ele alınması ve de çalışma prensiplerinin net olarak ortaya konulabilmesidir.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel emlak vakıflarının aksine, para vakıfları, toplumun ihtiyaçlarını ve sosyal hizmetlerini karşılamak için belirli bir sermaye temelinde kurulmuşlardır. (Kayahan, Görkaş ve Önk, 2016: 71). Para vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde hayata geçirilmiş, dikkat çeken ve halen tartışılmalık gelen vakıf sistemlerinden bir tanesidir. Vakfın kuruluş amacı, toplumsal ihtiyaçların giderilmesi ve ihtiyaç duyulan sosyal hizmetlerin karşılanması gayesidir. Her vakıfta olduğu gibi, işlemlerin

yürütülebilmesi için, kendisine ait bir sermayesi mevcuttur. Bu vakıflar, sadece fon ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, sosyal dayanışma ve işbirliğini de pekiştirmişlerdir.

Vakıf Kavramına Genel Bir Bakış

İslâm Hukuku kaynakları incelendiğinde, vakıf kelimesi "Vakıf", "Habs" veya Hubs" ve "Sadaka" olarak kullanıldığı görülmektedir. Sözlük anlamı açısından vakıf, "durdurma, alıkoyma, ayırma ve bağlama" anlamlarına gelir (Yeğin, 2008: 1074). Vakıf kavramı M. Zeki Pakalın'ın "Osmanlı Terimleri ve Deyimleri" sözlüğünde ise; "Bir malı belirli bir gaye için alınıp satılmaktan ebedi olarak alıkoymak Allah yolunda vakfetmek ve gelirini kamu yararına harcamak" manasında ifade edilir. Her hangi bir varlığını Allah yolunda harcanması üzere bağışlayan kişiye vakıf, söz konusu bağışlanan mala ise mevkuf denilmektedir. Vakfiye ise, Allah yoluna harcama yapacak olan vakfın kurulma amacını, bu amacın ortaya çıkarılıp gerçekleştirilebilmesi için hangi miktarda menkul ve gayrimenkul bağışlandığını, bağışlanan memalekin nasıl işleteceğini, gelir ve giderlerin ilke ve esaslarını belirten, hâkim kararı ile onaylanmış yazılı bir belgedir. Kısacası, vakfiye demek, vakfın kuruluşu sırasında hazırlanmış olan, vakfın işleyiş anayasası olarak değerlendirilebilir (Döndüren, 2009: 30; Kayahan, Görkaş ve Önk,2016: 72).

Vakıf kurarak bir fon yaratmanın nedeni, toplumu oluşturan insanların çok farklı ihtiyaçlarını karşılamaktır ve bu ihtiyaçlara cevap vermektir. Bu ihtiyaçlar ve ihtiyaçlara cevap verme şekli toplumdan topluma dönemden döneme değişiklik gösterse de İslam toplumlarındaki şekli usul ve esasları Kur'an-i hükümlere tabidir. İslam toplumlarında, özellikle Türk toplumlarında vakıflar, özellikle para vakıfları, devlet politikalarında ve tarihi belgelerde açıkça yer almaktadır. (Özcan, 2003: 3).

Prensip olarak, vakıflar toplumun ihtiyaçlarına göre ortaya çıkarlar. Bu nedenle, para vakfı olarak kurulan kurumlar da, İslam hukuku kapsamındaki bireysel ihtiyaçları karşılamak için belirli

bir getiriye sahip olarak kurulan kurumlardır. Bununla birlikte, para vakıflarının temel felsefesi sadece bireysel ihtiyaçları karşılamak için değil, aynı zamanda toplumun yararına çalışan kurumların da faaliyetlerini kolaylaştırmaktır. Para vakıfları, buldukları bölgede ihtiyaç duyulan her türlü dini, kültürel, eğitimsel, tıbbi, altyapı, toplum hizmeti, sosyal yardım hizmetleri, danışmanlık ve finansal yardım gibi hizmetleri sunmaktadır. Elbette ki bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde, Allah'ın rızasının aranması şarttır. Yapılan tüm işlemlerin Hak'ın rızası çerçevesinde yapılması gerekir. İslami yasa ve ilkelere göre bireysel veya kurumsal ihtiyaçları karşılamak ve ticareti teşvik etmek amacıyla kurulan vakıflardır, para vakıfları. Bu vakıfların temel amacı, ticareti teşvik etmek, üretimin teşvik edilmesi, stokçuluktan kaçınma, ihtiyaçları karşılama, piyasada güvenilirlik sağlama, belirsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Aynı zamanda bu vakıflar kumarın engellenmesi ve israftan kaçınmayı da teşvik eder. Para vakıfları, bu amaçlara yönelik piyasa koşullarına dayalı gelir odaklı kurumlardır.

16. yüzyılda, Osmanlı toprak varlığının %20'si vakıf sistemine dâhil olmuş ve vakıfların elde ettiği kazançların ortalama olarak %15'ini devletten elde edilen kazançlardan olduğu görülmektedir. Söz konusu dönem dikkate alındığında, vakıfların elde ettikleri kazançlar toplamı, devletin elde ettiği gelirlerin %12'sini oluşturuyordu. Bu rakamın gelecek dönemler incelendiğinde %20'ye kadar çıktığı belirlenmiştir. Söz konusu bu gelirler hesap edilirken, sadece vakıfların arazilerinden elde edilen gelirler dikkate alınmıştır. (Tabakoğlu, 2005: 230). 19. asır içerisinde kurulan hayır kurumlarının (vakıf) kurucuları arasında %42'si devlet adamı, %16'sı zamanın üniversite mensubu âlimler, % 9'u dini tarikatlardan kimselerce, % 2'si esnaf kişilerden, % 11'i ise meslek grubu belirlenemeyen kişiler bulunmaktadır. Bu dönem itibari ile vakıf kurucularının % 18'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar kategorisinde yer alan kurucular ise, dini meselelerle

uğraşan din adamlarının veya askeri sınıftaki insanların zevceleri ya da kız çocuklarından oluşmakta idi. (Armağan, 2006: 169-171).

Para vakıfları; altın ya da gümüş üzerinden para sisteminin geçerli olduğu bir ortamda faaliyet gösterdiklerinden, enflasyon hissedilemeyecek derecede düşük seviyededir ve kullanılan kıymetli madenlerden basılmış olan para alım gücünü yitirmez. Bununla birlikte, para vakfının devamlılığı, vakfa bağışlanan paraların ve sermayenin geriye döndürülmesi üzerine kurulduğundan, oldukça güvenilebilecek bir kefalet sistemi gerektirmektedir (Önk, 2015: 83).

Para vakıflarının ihtiyaç duyduğu fonlar, vakfın kurucusu yani banisi tarafından belitilmiş olan büyüklükten oluşur. Oluşturulan vakıf fonları, süreç içerisinde ihtiyaç sahiplerine, Murabaha, Mudaraba ve Müşareke kapsamında veriler ve kullanılır. Elde edilen kazançlar ise vakıf anayasasında (vakfiyename) belirlenen şartlarda, ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla kullanılır. İhtiyaçların karşılanması için kullanılan fonlardan geriye kalan kullanılmayan kaynak kısmı ise Para Vakfının ana parasına ilave edilirdi. Para vakıflarının işleyiş sürecinde, ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılan fonlar genel olarak Murabaha sistemi ile yaygın olarak kullanılmaktadır.

Para vakfının temel amacı, vakıf kapsamında oluşturulan fonun korunmasıdır. Çünkü bu ilke, vakfın sürdürülebilirliğinin sağlanmasının tek sonucudur. Para Vakfı, kaynak tahsisatında, kefil-i meli adı altında güvenilir kefiller vasıtası ile tahsisat gerçekleştirirler. Para vakıfları, ihtiyaçların karşılanması sürecinde güvenilir kişilerden kefil talep etmek zorundadırlar. Bu kapsamda hem kefil-i meli ismi ile ifade edilen, toplumda güven sahibi kefiller, hem de rehin talep edebilir ya da her ikisini birden talep edebilirler. Bu işlemin temel amacı, tahsis edilen fonun, geriye iadesini garanti altına almaktır. Vakıflar bölgesel olarak faaliyet gösterdiklerinden dolayı, ilişkiler birebir gerçekleşmektedir ve kefalet usulü bu açıdan yerinde bir işlem olarak varsayılabilir.

Para vakıflarının amacı, ana sermayeyi korumak ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak olduğundan, kaynaklar, belirli bir sermaye getirisi ile kullanılırdı. Bu kapsamda kullanılan fonlar için belirlenen en yüksek getiri oranı % 20'den fazla olmamak üzere belirlenmiştir.

Osmanlı Devletinde Para Vakıfları

Parasal vakıfları, gayrimenkulle değil, belirli bir miktar paranın ortaya konulması ve bağışlanması ile oluşturulan vakıf türleridir. Bağışlanan bu para genellikle emlak ve mülke bağlanmıştır. Bunun temel sebebinin ise paranın kendi başına ebediliği sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu mantıktan hareketle, vakıfların sonsuz bir ömrü olduğu varsayıldığından bu kaynaklar, belirlenen vakfiyeler çerçevesinde vakıflara bağışlanmışlardır (Kurt, 1996: 19).

Para vakfi sisteminin ortaya çıkışı açısından bakılacak olursa her hangi bir resmi bilgi bulunmamaktadır. Bu bilginin bulunmamasına rağmen, kurulan bu vakıfların Osmanlı Devletinin kurup geliştirdiği, ona has bir sistem olarak söylenebilir (Özcan, 2003: 10). Para vakıfları, bunlar emlak değil de, belirli bir miktar para bağışlanarak oluşturulan vakıf türleridir. Bu vakıflarda ortaya konulan sermaye, müteveli heyeti (vakıf konseyi) adı verilen bir heyet tarafından yönetilirdi. Elde edilen kazanç da vakfın amacına uygun olarak harcanırdı (Çizakça, 1993: 67). İşleyiş açısından, para vakıfları, emlak vakıflarına kıyasla önemli ölçüde farklı değildir (Özcan, 2008: 126).

Para vakıflarının vakıf sistemi içerisindeki en ayırt edici özelliği aslı malın yani vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Meşruiyeti ve nasıl işletileceği konusu bir hayli tartışmalı olan para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı sorusu hala aydınlatılabilmemiş değildir. Mandaville tarafından Para Vakıflarının Osmanlılara özgü bir icat olduğu "Para vakıfları Osmanlıların İslam medeniyetine bir katkısıdır" şeklinde söylenmiştir. Para vakıfları, bir vakıf türü

olarak, Osmanlı modeli olarak tarihteki yerini almıştır. Bu vakıfların kuruluşu ve faaliyetleri oldukça sıkıntılı bir süreci takip etmiştir. Çünkü para vakıflarının işleyiş sisteminden elde edilen gelir, faiz olarak kimi âlimlerce nitelenmesinden dolayı, İslam'ın da faizi yasaklanması nedeniyle uzun yıllar kabul edilmedi ve yüzyıllar boyunca tartışmalara neden oldu. Başka açıdan değerlendirilecek olursa, bu vakıf sistemi sayesinde, bireylerin elinde biriken ve ihtiyaç fazlası olarak gördükleri tasarrufları ve zenginlikleri, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir mekanizmaya dönüştürüldü. Bu bağlamda, daha önce başka bir emsali bulunmayan para vâkıfı sistemi, Osmanlı tarafından tanıtılmıştır. Bir yenilik olarak kabul edilmiştir ve İslam medeniyetine katkı olarak değerlendirilmiştir (Çizakça, 1999: 24).

Para vakıflarının faaliyeti için ilk tespit edilen vakıf örneği; Edirneli Hacı Yağcı, Musluhuddi'nin kimi dükkânlarıyla beraber bağışladığı 10.000 akçe bağışlayarak kurulmasını sağladığı vakıf şeklinde tespit edilmiştir (Akyol, 2006). Ancak, en net olarak tespit edilebilen ilk para vakfı, Fatih Sultan Mehmet'in kurulmasını sağladığı vakıftır. Fatih Sultan Mehmet yapmış olduğu uygulamada, Yeniçeri ocaklarında kullanılmak için teslim edilen etleri sübvans etmek amacıyla 24.000 altın bağışlamıştır. Yapılan tespitlere göre, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'ten sonra, 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı kurulmuştur (Döndüren,2008;4).

Rumeli Kazaskeri Çivicizade'in, karşı çıkmasına kadar, belirli bir süre kullanılmaya devam eden para vakıfları, bu aşamadan sonra tartışılmaya başlanmıştır. Rumeli Kazaskeri Çivicizade'in muhalefetiyle, dönemin âlimleri, para vakıflarının şer'an (dini uygulamalar ve itikadi açıdan) caiz bulunup bulunmadığı ile ilişkili olarak, çok önemli münakaşalar ve tartışmalar yapmışlardır. Bu münazaraların merkezine ise, menkul ve gayrimenkul varlıkların tahsis edililmeyeceği oturmuştur. Ticarete nakit para yatırım yapılırsa bile, zarar etme olasılığı olduğu için, vakfın ebedi karakterini yitirebileceği ve bu durumun zarar görebileceği fikri, ciddi şekilde desteklenir (Saydam, 2008: 64). Para vakıfları yalnızca sermayeleri

bakımından değil aynı zamanda işleyişleri bakımından da çok tartışılmıştır. Birçok İslam âlimi bu tartışmalara katılmıştır. Vakıf sistemi içerisindeki yeri bakımından para vakfı hem kuruluştaki sermaye hem de işleyiş bakımından her zaman ayrı bir yerde bulunmuştur. Kuruluş ve işleyiş bakımından tartışmalı kabul edilen para vakıfları, vakıflar medeniyeti olarak adlandırılan Osmanlı Devleti vakıfları arasında sayısal olarak da göze çarpmaktadır. Aynı zamanda Para vakıfları da diğer vakıflar gibi Müslüman- gayri müslim yahut kadın- erkek ayırt etmeden her kesime hitap etmiştir. Ancak, Ebusuûd Efendi'nin görüşleri para vakıfları açısından ağırlık kazanınca, daha önce yasaklanan para vakıfları yasalarda yerini bularak, sistem içerisinde yaygın bir şekilde işlem görmeye başlamıştır (Keleş, 2001: 193).

Osmanlı döneminin ilk para vakfı örnekleri II. Murat, Fatih Sultan Mehmet idare yıllarında görülmektedir. Para vakıflarının çalışma süreçleri aşamasına bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar esnasında en ehemmiyetli hususu faiz (riba) konusu oluşturmuştur. Çünkü bu vakıflar, emanet verdikleri paralarını belli bir gelir oranı üzerinden işletiyorlardı. Bu nedenle, para vakıfları mevcutlarındaki sermaye kaynaklarını, belirlenen ihtiyaç sahiplerine tahsis ederken, belirli bir oran üzerinden gelir tahsil ediyorlardı. Verilen paralar karşılığında geri ödeme zamanı geldiğinde, anaparadan bağımsız olarak, %10 ile %15 arasında ilave bir geri dönüş talep ederler (Kayahan ve Görkaş, 2009: 216).

Para vakıfları, emlak vakıflarına nazaran daha esnektir ve emlak vakıflarından daha hızlı çalışırlar. Bu tür bir yapının husule gelmesi, Osmanlı Devleti'ndeki bölgesel ekonomik farklılıklar açısından da bir ihtiyaçtır. Bölgesel ekonomik ihtiyaçların karşılanması da bu vakıflar eliyle giderilmiştir. Bu sebepten dolayı, avarız vakıfları, eytam sandıkları, orta sandıkları ve esnaf sandıkları şeklindeki vakıf kuruluşları, Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma şemsiyesi çerçevesinde oluşturulmuştur. 19. asırda, para vakıflarının, mevcuttaki kurulmuş olan yekûn vakıflara oranlaması yapıldığında, 0.57 olarak gerçekleşmiştir (Öztürk, 1995:

32). Elde edilen bu değer yorumlandığında, para vakıflarının Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemindeki önemini ifade etmektedir. Aşağıda bu vakıflarla ilgili açıklayıcı bir tablo bulunmaktadır.

Tablo 1: 1456-1800 Yılları Arasında Var Olan Vakıfların Genel Görünümü

Faaliyet Yılı	Faaliyet Yeri	Adet	Para Olarak Vakfedilen	Vakıf Kapital Toplamı (Akçe)	Kapitalin Borca Verilen Kısmı (Akçe)	Faiz Geliri (Akçe)
Belli değil	İstanbul	2506	232 (%20,17)	3.809.323	-----	-----
1456-1494	İstanbul	2506	41 (%3,56)	728.600	-----	-----
1495-1519	İstanbul	2506	224 (%19,47)	3.594.125	-----	-----
1520-1546	İstanbul	2506	653 (%56,78)	13.253.736	-----	-----
1456-1546	İstanbul	2506	1150(%45,89)	21.385.784	-----	-----
1561	Bursa	----	159	3.349.046	3.250.799	333.119
1700-1800	Türkiye	330	97 (%29,42)	42.120.220	----	----

Kaynak: Şimşek, 1986: 220.

Yukarıdaki tabloda 1456-1800 yılları arasında faaliyet gösteren vakıf sayıları verilmektedir. Tabloya göre; 1456-1546 yılları arasında İstanbul'da kurulan 2506 vakfın 1150 tanesi para vakfı niteliğinde olup, toplam vakıflara oranı %45.89'dur. 1700-1800 yıllar arasında Türkiye genelinde kurulan vakıflardan tesadüfi örnekleme ile seçilip incelenen 330 vakıftan 97 adedi para vakfı olarak kurulmuştur. Seçilen örnek içerisindeki yeri ise %29.42 oranındadır.

Para Vakıflarının Kuruluş Ve İşleyişi

Para vakıflarının kuruluş ve işleyişiyle alakalı hususlar üç adımda değerlendirilmektedir. Öncelikle, her hangi bir para vakfının ortaya çıkışının hangi şartlarda ve kurallar çerçevesinde kurulduğuna bakılacaktır. Daha sonra hangi şartlarda kayıt altına alındığı (tescil işlemleri), sonraki sırada kuruluş işlemlerini tamamlayan ilgili

vakfın varlığını sürdürebilmesi için (idame işlemleri) yapılması gereken işlemlerinin nasıl yapıldığı, hangi işlemlerin uygulandığı ve son aşamalarda vakıf faaliyetlerinin gelirlerinin nasıl ihtiyaç sahipleri için kullanıldığıdır (Özcan, 2003: 27).

Para vakıflarının ortaya çıktıkları ilk dönemdeki genel geçer hedefi; mahallenin, köyün veya bölgenin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik faaliyetlerdir. 16. yüzyılda ise, yerleşik ahalinin avarız vergilerini ödemek, dini ve eğitimsel ihtiyaçları karşılamak ve hayır faaliyetlerinin finanse edilmesi gibi amaçlar da bu vakıfların faaliyetleri içerisine girmiştir (Çiftçi, 2004; 52).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde vakıflar, İslam'a bağlılık testi yapıldıktan ve kadı sicili altına kaydı yapıp kayıtlandıktan sonra kurulmuş olurlardı. Para vakıflarının kuruluş temeli de, diğer vakıfların kuruluş süreçleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak, para vakfının kuruluş süreci ve şekli, iki kısımda değerlendirilebilir. Bunlardan ilki; vakfı kuracak olan kişinin, bizzat kendisinin vakfiye belgesini hazırlayarak, belgeyi kadıya tescil ettirmesi gerekirdi. İkincisi ise; ölümden sonra kurulan vakıflardır. Ölümden sonra kurulan para vakıfları ise vasiyet yolu ile geçerlilik kazanmıştır. Ölen kişinin vakıf kurulmasına yönelik vasiyet etmesi gerekmektedir. Bu yöntemle kurulan para vakıflarında, vakıf için bağışlanan mal bedelinin (sülüs-ü malını), şahsın mal varlığının 1/3'ünü geçmemesi önerilmektedir (Özcan, 2003; 51).

Mütevelli heyeti vakfın yönetim kurulu, Mütevelli ise vakfın yöneticisidir. Mütevelli bu idari meseleleri, vakıf kuruluş sözleşmesindeki (vakfiye nağme) yer almış olan dini açıdan uygun olacak şekilde (şer'i hükümlere göre) görevini ifa eder. Vakfiye nağme, vakıfla ilgili olarak, vâkıf kurucusunun takdiri ve vakfın kurulduğu bölgedeki sorumlu kadının değerlendirmesini, değerlendirme sonucunda vardığı yargıyı da gösterecek bilgileri içeren belgeyi ifade etmektedir. Vakfiye'de; bağışlanan mal listesi, vakıf idaresinin şekli, gelirler, giderlerin türü, kurucular, çalışanlar ve ödenecek ücretler, kurulan vakfın hukuka uygunluğuna dair mahkeme

hâkiminin kararının, tarih ve mühür satırlarını ihtiva eder (Kayahan ve Görkaş, 2009; 216).

Para vakıflarını işletmedeki esas ilke, bağışlanan nakit varlığın, ana sermayesinin mümkün olduğunca korunarak faaliyetlerde kullanılmasını ve kazanılan getirinin, vakfın amacına hizmet edecek cihette değerlendirilmesidir (Alper ve Erdoğan, 2008: 90). İdareten ve ekonomik olarak devlete bağlı bulunan bu kurumlar, kadıların denetimi ve kontrolü altındadır. Vakfın kurulduğu bölgede görevli olan kadı, müteveli yönetimini inceleyerek ve kullanılan nakdin nasıl değerlendirildiğini doğrulayarak denetler (Çiftçi, 2004: 83).

Osmanlı döneminde ortaya çıkan para vakıfları; iktisadi organizmaların en dikkate değer ihtiyaçlarından bir tanesi olan borçlanma ve finansman gereksinimlerinin neticesinde kurulmaları elzem olmuştur. Değişik nedenlerden dolayı söz konusu olan ve hissedilen kimi ihtiyaçları karşılayabilmek adına, kredi ilişkisi kurulmuştur. Bu durumun kimi insanlar tarafından suiistimal edilmesiyle, ekonomik sistem içerisinde oluşturulmuş olan güven duygusu sarsılmış, güven içinde, borç alacak ilişkisi süreçleri sekteye uğramıştır. Para vakıfları, mevcut açığı doldurmuş ve bireylerin parasal ihtiyaçlarını önceden belirlenmiş bir kazanç esasına göre gidermişlerdir. Anılan çerçevede, uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için, kültürel yapıya ve gelenek-göreneklere göre uygun görülen yöntemler dercetmişlerdir. Ekseriyetle, muamele-i şer'iyeye ile bağışlanmış olan fonları işleten para vakıfları, sermayenin kullandırılması sürecinde değişik yöntemler kullanmıştır. Filhakika kazanç/ana para rasyosu başka uygulama biçimlerinde çok açık değildir, bu nedenle uzun ömürlü olmamıştır. Bir kredi kurumunda toplanan fonların vakfiye nağme şartlarına uygun olarak işletilmesi esastır.

Para vakıflarının, para kullandırma yöntemleri bir kaynağa göre üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Mudaraba, Bidaâ, Muamele-i şer'iyeye veya Murabaha şeklindedir (Çizakça, 1993: 70). Fakat genel olarak, Osmanlı dönemi fıkıh yazını ve para vakıf nağmeleri incelendiğinde daha farklı yöntemlerle para kullandırıldığı da

görülmüştür. Para vakıflarına ait olan ana sermayenin işletilme yöntemleri değerlendirilmesi şu yöntemler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki “Mudaraba”dır. Bu uygulama, emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme paranın işletilmesidir. İkincisi, “Müşareke”dir ve sermaye ortaklığı anlamına gelir. Üçüncüsü, “Murabaha”dır. Bu işlem herhangi bir ürünü, peşin değeri ile elde edip, üzerine belirli bir kazanç miktarı ekleyerek, talep edenlere satma işlemidir. Dördüncüsü, “Bidâa”dır, bağışlanan nakdi Huda rızası amaçlanarak çalıştırma, çalıştırılan sermayeden her hangi bir kazanç elde etmeden, kazancı ve ana sermayenin küllisini ilgili vakıfa verme anlamına gelir. Bir başka ifade ile, vakıf adına bağışlanmış olan ana sermaye niteliğindeki nakdi, hayır hasenat adına çalıştırmak, faaliyet sonucunda bir kazancın ortaya çıkması durumunda da toplam kazancı ve ana parayı vakıfa devretmektir. Bu işlem yapılırken, işlemi yapan kişi tarafından, her hangi bir karşılık beklenmez. Beşinci olarak ise, “Karz-ı Hasen”dir, faizsiz olarak ödünç verme, ödünç verme anlamına gelir. Para vakıflarının paralarının, bu yöntemlerden birisiyle veya birkaçı ile işletildiği görülür. Bu şekilde işletilerek gelir elde edilen ana sermaye kazancı, vakıf senedinde belirtilen amaçlar için kullanılır. Altıncısı, mu'âmele-i şer'iyye veya bey'ul-'îyne olarak ifade edilmektedir. Bu uygulamanın anlamı, bir makbuz üzerine bir mal satın alarak ve onu bir ön ödemeli fiyattan ve daha düşük bir fiyattan alıcıdan satın alarak fiyatta bir fark yaratma sürecidir. Yedincisi, paraya ihtiyaç duyan kişilerin taşınır veya taşınmaz mallarının satışından sonra para alındıktan sonra, bu mülkün belirli bir süre için kiralanması ve daha sonra vakfa iade edilmesi veya mülkün geri alınması veya vakıf adına bir mülk satın alarak kiraya verilmesidir. Vakfa ait olan fon kaynağı, bu yöntemlerden bir veya daha fazlasına göre işletilir (Döndüren,2008:6, Kurt,1996).

Mevcut faiz yasağı, para vakıflarının, günümüz banka uygulamalarındaki kredi tedarikinden men etmiştir. Bunun yerine, İslami esaslara göre uygulanan, Karz-ı hasen, bidaa, mudaraba, muamele-i şer'iyye, akara tebdil, bey ve istiglal türündeki uygulama

metotları, farklı zamanlarda işleme konularak, piyasada ihtiyaç duyulan kredilendirme sisteminin çalışması sağlanmıştır (Yavuz, 2007: 86).

Para Vakıflarında, Bağışlanan Sermayenin İşletilme Yöntemleri

Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, hiçbir fayda sağlamadan verilen borcu aynı şekilde, sermayeye her hangi bir kazanç eklemekten geri suçu almaktan bahsetmektedir. Finansal zorluklarla karşı karşıya kalan insanlara herhangi bir faiz yürütmeyen krediyi ifade eden bir uygulamadır. Söz konusu borç verilen taraf, sıkıntılı sürecini atlama kadar, emanet bir para verilmesi gibi değerlendirilmektedir (Darçın, 2007: 35). Bu uygulama, yalnızca bazı vakıflarda, güvenilir kefil ve nitelikli rehin karşılığında yapılan bir uygulamadır. Bu uygulama yönteminden amaçlanan durum ise, para kazanmaktan daha fazla, ihtiyacı olan bir kimseye borç para vermek üzere sevap kazanmak olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu yöntemle gelir elde etmek ve geri dönen paranın kazancının hayır işlerine harcama yapmak mümkün değildir. Bir kişinin kazancı, diğer kişilere verebileceği tamamen kendi sermayesi olmalıdır (Berki, 1978).

Mudaraba

Söz konusu uygulamaya taraf olanların, karşılıklı olarak kazanç ve zarar ortaklığı oluşturulması yoluyla ana paranın amaç uğrunda kullanılmasıdır. İşlemi yapan taraflardan birisi işgücünü, diğeri ise sermayesini ortaya koyar. Çalışma kapsamında, emeğini ortaya koyan kişi ya da tarafa müdarib denilmektedir. Bu bağlamda sermaye olarak parasını ortaya koyan kişi ya da kuruluş ise Rabb-ul-Mal diye adlandırılmaktadır (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217). Yapılan bu uygulamada Rabb-ul-mal elinde bulunan ihtiyaç fazlası kaynağını, işletip para kazanması amacıyla mudaribe teslim eder. Müdarib teslim aldığı para ile kazanç elde etmek amacıyla sermayeyi kullanır. Çalışma sonucunda kazanç elde edildiğinde, rabb-ul-mal, karşı tarafa teslim ettiği parasını geriye iade almanın yanı sıra, elde edilen kârdan da önceden belirlenmiş bir kâr payı elde edilir

(Çizakça, 1993: 19). Yapılan işlem sonucunda zararın ortaya çıkması halinde ise, sermayenin sahibi malvarlığını kaybe-derken, işçi ise işinin değerini alamamış olur. Bu işlemde sermaye sahibi taraf para vakıfları olmaktadır. İşlem sonucunda, para vakıfları kullandırmış olduğu anaparayı kaybeder. Zararın ortaya çıkması durumunda, para vakıflarının, vakıf gereği olan sonsuzluk anlamı ortadan kalkmaktadır. (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217).

Yapılan Mudaraba girişiminin başka bir ciheti ise, Mudarib'in şahsına devredilen işletmeden yararlanmak için üçüncü taraflarla yeni ve ayrı bir Mudaraba ortaklığına girebilmesidir. En önemlisi, Mudarib bir veya daha fazla sermayeyi bir araya getirir ve bunları çok sayıda kullanıcıya sunar (Çizakça, 1993: 20). Osmanlı İmparatorluğunun yönetim şeklinin, şer'i yasalarla örtüşmüş olması ile birlikte, Mudaraba sermaye tedarik etme metodu, istismar edilmiştir. Çünkü para kazanmakta çok fazla bir şey bulamayan kişiler arasında yapılan ortaklık, işlemlerin istismar edilmesini beraberinde getirmiştir (Özcan, 2003: 74).

Müşaraka

Mudaraba uygulama girişiminde elde edilen kazanç, bazı durumlarda, değişik yöntemlerle paylaştırılabilmektedir. Mudarib, ayrıca sermayesi ile birlikte, emeği ile de ortaklıklar kurmuştur. Gerçekleştirilen bu uygulama sonucunda gerçekleştirilen temettü ödemesinde, Mudarib ortaya çıkan gelirden ziyadesiyle fazla hisse elde edebilir (Kurt, 1996: 153).

Bidaâ

Uygulamanın taraflarından birisinde sermaye sahibi bulunmaktadır. Sermaye sahibi bir şahsın, elde edilecek kâr tamamen kendisine ait olmak üzere, başka bir kişiye kaynak sağlamasıdır. Kaynak sağlayan şahsa mubdi, fon kullanan tarafa ya da kuruma da müstebdi ismi verilmektedir (Özcan, 2003: 74) Para vakıfları, söz konusu bu işlemi gerçekleştirerek, sermayenin mülkiyetini elinde tuttuğu gibi, elde edilen kazancın bütünü de ilgili kuruma (vakıf) devredilmesini sağlar (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217).

Uygulanan bu metotta taraflarca daha önceden akdedilmiş, belirli rıbh (kâr) marjı bulunmamaktadır. Kar/sermaye durumu, geriye iade ödeme yapılıp yapılmayacağı bilinmediği için değişir. Bu durumda, bu yöntem yaygın olarak kullanılmaz, çünkü kaynak tedarik eden kişi ya da kuruluşun tek avantajı yardım yapmaktır. Yapılan uygulamada, kendisine teslim edilen parayı kullanarak kazanç elde eden tarafın, işlemle ilgili olarak bir beklentisi ve elde ettiği bir kazancı söz konusu olmamaktadır. Yapılan işlemde, parayı çalıştıran kişinin elde edeceği yegâne fayda, yapılan işle birlikte, sevap kazanma arzusudur. Bu durumdan dolayı, uygulama yaygınlık kazanmamıştır. Bu nedenle, bu prosedürün genel olarak kabul edilmediği ve parasal fonlarda yaygın olarak kullanılmadığı ifade edilebilir. Para vakıfları, Mudaraba veya bidâa işlemini uygulamayı uygun gördü ise, Vakıf, faaliyetler sonucunda, kendisine ne kadarlık bir kazancın geriye döneceğini, uygulama öncesinde bilemez. Zira dönemselsel olarak elde edilebilecek kazanç marjlarında farklılıklar olabilmektedir. Aksi takdirde, sabit bir geri ödeme oranı verilirse, muamele-i şer'iye uygulaması tercih edilmiş ve yapılmış kabul edilecektir (Kayahan ve Görkaş, 2009: 218).

Muamele-i Şer'iyye (Murabaha)

Osmanlı Devletinde, kendisinin kurup geliştirdiği para vakıfları açısından, uygulamada en fazla kullanılan yöntemdir. Bu yöntem muamele-i şer'iyye ya da murabaha olarak isimlendirilir (Keleş, 2001: 195). Osmanlı İmparatorluğu'nda, hukuk sistemi olarak, şer'i hukuk geçerli olduğundan, bu hukuka göre yapılan işlemlerde faizin cari olması yasaklanmıştır. Durumun bu şekilde olmasına rağmen, ekonomik koşulların getirdiği çözüm yöntemleri ve toplumsal olarak finansal kaynak gereksiniminin giderilmesi için bu yöntem geliştirilmiştir. Bu uygulamada, vakıf paralarının, "muamele-i şer'iyye" uygulama yöntemine göre çalıştırarak kazanç elde edilmesi daha uygun bulunmuştur (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217). Muamele-i şer'iyye, kaynak ihtiyacı olmayan ve fazlalığı bulunan yatırımcıların, ellerindeki kaynakları, her hangi bir karşılık almadan, karşılıksız olarak sermayenin çalıştırılmasının isten-

mediği bir finansal yöntemdir (Özcan, 2003: 54). Bir başka tanımda, bu tür borçlanma, nakit hibenin önceden belirlenmiş bir oranda kazanç elde edecek biçimde işleyiştir (Kayahan ve Görkaş, 2009: 218).

Muamele-i şer'iyye, uygulamada yapılan birkaç işlem açısından faize (riba) benzetilmiştir. Ribanın Osmanlı Devleti'nde yasak olması, bu uygulamanın çok sert şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştiriler, İbn Kemal ve Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvalardan sonra ortadan kalkmıştır. Olayın daha da ayrıntısına bakılacak olursa, İbn Kemal'in konu ile ilgili verdiği fetvanın içeriği de çok enteresandır. Bu fetvaya göre, eğer taraflar birbirlerine karşılıklı olarak zarar vermiyorlarsa, yapılan hile caiz olarak değerlendirilmiştir ve riba gibi bir haramı engellediği için de, fetva vermiştir. Aslında, o zamanki toplumsal yapı incelendiğinde, verilen fetvanın yerindeliği takdir edilecektir. Şöyleki, insanlara nakit para sağlama imkânı bulunmadığından, ribahor olarak adlandırılan tefeciler, toplumda yayıldı ve %50 ila %60'lık faiz oranları ile insanlara kredi kullandırmışlar ve toplumu bir nevi sömürmüşlerdir. Bu durumda, söz konusu vakıf kuruluşları, belirlenen işlem bedeli (muamele) ile ihtiyacı olanlara kredi sağlamışlardır. Bu uygulama ile birlikte, adaletsizliğin önüne geçmişlerdir. Sistemde bir denge kurarak, piyasa faiz oranlarını dengelemişlerdir. Fahiş fiyatlarla toplumu sömürmeye çalışan tefecilere karşı, alternatif bir finans sistemi kurmuşlardır. Muamele-i şer'iyye uygulamalarında, genel olarak işlem bedeli (muamele oranı) anapara ile birlikte, 10'a 11 (%10) olarak uygulanmıştır. Yani, 10 akçe karşılığında 11 akçe talep edilmiştir. Bilahare, yapılan incelemelerden elde edilen bilgilere göre bu oran, 10'a 12'den (%12), hiçbir zaman fazla olmamıştır (Özcan, 2003: 55-64).

Bey İşlemleri (Satış İşlemleri)

Muamele-i Şer-iyya kapsamında, belirli bir süre içinde îyne uygulaması meşru bir biçimde kullanılmıştır. İyne satış uygulamasına bakıldığında; her hangi bir malın önceden belirlenmiş bir

fiyat üzerinden veresiye olarak satılması, daha sonra ise aynı malın peşin değeriyle, satın alan kişiden yeniden, daha düşük bir fiyata satılması işlemi olduğu görülmektedir (Kurt, 1996; 17). Bey (satış) işlemi ise, bugün günümüzde “barter” olarak da bilinen, mal karşılığında mal satılmasıdır. Yani satılan bir malın ödemesi yine mal ile yapılmaktadır. Bu işlem dört farklı şekilde uygulanabilmektedir. Bunlar;

1. Mukayaza: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın, ücretininde başka bir mal ile tahsil edilmesidir. Mal mübadelesi olarak da söylenebilir.

2. Semen: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın semen yani nakden bir ücret, belirli bir bedel vasıtasıyla satışının tamamlanması işlemidir,

3. Sarf: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın para ya da ücret olması gerekir. Bir başka ifade ile, paranın para ile değiş tokuş yapılmasıdır,

4. Selem: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın peşin değerden satın alınması, veresiye olarak vadeli fiyatla satılması işlemidir.

Para vakıfları çerçevesinde uygulanan işlemlerde, işleme taraf olan kişi ve kuruluşların hak ve yükümlülükleri çerçevesinde değişiklik gösteren satış türleri de bulunmaktadır. Bu satış türleri ise şu şekilde sıralanabilir: (Özcan, 2003; 70-72).

1. Bey' Bat: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın kesin ve geri dönülemez olarak, belirli bir fiyattan satış işlemidir. Bu satış işleminde, satışa konu olan malın, önceden belirlenen bedeli alıcı tarafından karşı tarafa ödenir.

2. Bey' bil-vefa: Satışa konu olan söz konusu ürünü, önceden belirlenen süre içerisinde, malın değerini iade ederek ve söz konusu ürünü geri satın almak koşulu ile satış işlemidir. Karşılıksız para kullanılmak istemeyen insanların var olduğu bir ekonomik sistemde, insanların meşru olmayan yollara gitmeden, ihtiyaç

duydukları kaynağın tedarik edilmesini sağlayan bir borç para bulma sistemidir.

3. Bey'lil-istiğlal: Ticaret konu olan bir ürünün, kiralama şartı ile yapılan iadeli (bey'bil-vefa) satış işlemidir. Bir başka ifade ile Bey'bil – istiğlal, satışa konu olan malın parası alıcı tarafından ödenir. Alıcı, ilgili ürün ile işini bitirdikten sonra ürünü mal sahibine iade eder. Mal sahibi de belirlenen bedeli iade edene geri öder. Bu yöntemle yapılan bir satış işlemimde, satışa konu olan ürün, asıl sahibinin mülkiyetinden hiç çıkmamaktadır. Söz konusu malın kiralayanı, satışa konu olan ürünü, karşılıklı olarak yapılan akit çerçevesinde, belirlenen kiralama süresinin sonuna kadar, kiralama tutarına istinaden kullanmış olmaktadır.

Bazı yasal sonuçlar dışında, isim olarak farklı olan bu üç işlem arasında belirgin bir fark yoktur. Bu işlem yapılırken, borç verme fikri kapsamında faize (riba) bulaşmadan işlemin yapılması hedeflenir. Sonuç olarak, para vakıfları sadece sosyal ihtiyaçları karşılamak için değil, aynı zamanda iş hayatında ve kaynak gereksinimlerinde de önemli bir kolaylaştırıcı olarak hareket etmiş ve aracılık işlemlerini gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda, para vakıflarının gerçekleştirmiş olduğu aracılık faaliyetleri, gerçek sonuçlara göre yol bulmuştur. Yapılan işlemler de genel olarak ticaret yaşamına zenginlik katmıştır (Özcan, 2003: 70-72).

Akara tebdil

Vakfedilen para ile vakıf için mülk satın alınarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifade ile bağışlanmış olan ana sermaye kullanılarak, çeşitli gayrimenkuller satın alınmaktadır. Satın alınan gayrimenkuller ise, değişik faaliyetlerde, belirli bir ücret karşılığında kullandırılmakta, elde edilen kazançlar ise vakıf uhdesine aktarılmaktadır. Vakıf uhdesine aktarılan kazanç ise, vakıf senesinde yazan temel ilkeler çerçevesinde kullanılmıştır (Bulut and Korkut, 2016: 11; Kudat, 2017: 265; Türkoğlu, 2013: 191).

Vakıf Paralarının İşletilmesi ve Değerlendirilmesi

Gayrimenkulde olduğu gibi, para vakıflarına bağışlanan ve toplanan para, vakıf senedi koşullarına göre işletilmelidir. Para vakıflarının faaliyetlerinde karz-i hasen/faizsiz borçlanma uygulaması en çok görülen uygulamalardan birisidir. Vakıf parasını hayır amaçlı kullanma anlamına gelen bidâ'a uygulaması da oldukça yaygın görülmektedir. Başka bir deyişle, Allah rızası için vakıf parasını kullanıp kazanç elde ettikten sonra, alınan ana sermaye ve kazancın tamamının, karşılık beklemeden vakfa iade edilmesi işlemidir bidâ'a.

Bir başka sıklıkla yapılan işlem ise müşarekedir. Müşareke, para vakfının sermayesi ile parayı kullananın emeğinin birlikte kazanç elde ettiği yöntemdir. Yine çok kullanılan uygulamalardan birisi de murabaha'dır. Bu uygulama, peşin olarak satın alınan malların, vade farkına göre kar elde etmek için yapılan satış işlemidir. Vadeli işleme bir başka örnek ise mu'âmele-i şer'iyeye / bey'ul-îyne olarak yapılan uygulamadır. Bu uygulamada, alışverişe konu olan ürün vadeli olarak satılmakta, geriye daha düşük fiyatla peşin olarak satın alınmaktadır. Yapılan uygulamalardan bir diğeri ise, istiğlâldir. Bu uygulamada, paraya ihtiyacı olan, gayri-menkulünü para vakfına satardı. Daha sonra bu gayrimenkulü belirli bir süreliğine kiralar ve bu işle vakfin parasını geriye öderdir. Yine bu uygulama çerçevesinde, vakıf parası ile gayrimenkuller satın alınır, bunlar kiralanarak elde edilen kazanç, vakıf amaçlarına göre sarf edilirdi. Ticari bir işlem yapılması sürecinde, ribih kâr anlamına gelir ve sermayeye artı olarak görünür. İşlem sürecinde ribih(kar) unsurdan hiç bahsedilmemesi, verilen kaynağı karşılıksız olarak borç verilmesi işlemine (karz-ı hasene/karşılıksız verilen borç) yani, faizsiz bir krediye çevirir. Yapılan uygulamalarda kullanılan anapara ve anaparadan elde edilen kazancın para vakfına verilmesi taahhüdü ise uygulamayı bidâ'a uygulamasına çevirir (Bulut ve Korkut, 2016: 11-12; Kudat, 2017: 265; Türkoğlu, 2013: 191).

Neredeyse tüm para vakıflarında "Rehn-i kavi, kefil-i melî" uygulamalarından biri ya da her ikisi ile birden kefalet alınması, ön

şart olarak koşulmuştur. Para vakıflarından kullanılan kaynaklarla ilgili olarak, kar durumunun sabit olup olmamasından bağımsız olarak, yapılan işleme "İdâne" denir. Hem "İdâne" uygulamasında hem de "muamele" uygulaması işlemlerinin her ikisinde de müteveli heyeti sorumludur ve işlemleri gerçekleştirir. Müteveli heyetlerince yapılan bu uygulamalar, şeriat mahkemeleri tarafından tescil edilirdi. Tescili yapılan işlemler, "Sicil 39" adlı bir sicil defterine kayıt edilirdi ve zbit ve kayıt altına alınmış olurdu. Arşiv belgeleri arasında yer alan bilgilere göre, sadece yapılan "idâne" işlemlerinin müstakil, kendi başına kayıtları mevcuttur. Kitapların sadece 1.40 numaralı iddiaların tescili için tutulduğunu göstermektedir. İstanbul Şer'î Siciller arşivi. Kısmet-i askeri mahkemesinde bulunan 2088 sayılı sicil buna bir örnektir. Ayrıca bağış parası ödünç verme ve katılma ile ilgili birçok fetva vardır. İslam hukukuna göre, vakıf nakit şartları altında iki kısma ayrılmıştır. Bunlar: (a) Nukûd olarak ifade edilen ve muhtaçlara adanmış faizsiz borçlanma çeşididir. (b) Elde edilecek kazancın, bir hayır işine adanması suretiyle üzerine bir kar (ribih) marjı eklenerek verilen borçlar ve açılan kredilerdir. İslam hukukunda faiz (riba) haram sayılmıştır ve Osmanlı Devleti'nde de bu husus uygulanagelmıştır. Ancak, Ebu Yusuf'a göre, her hangi bir kazançla ilgili işlem yapılacağı zaman, borç verilme sonucunda elde edilecek kazancın hayırlı bir işe adanması durumunda, mezkûr ikrazın yapılabilmesi uygun sayılmıştır (Bulut ve Korkut,2016: 11-12, Kudat, 2017: 265, Türkoğlu, 2013:191).

Sonuç ve Değerlendirme

Vakıflar, yoksulluğu ortadan kaldırmayı, gönüllü refahı zenginden yoksullara aktarmayı ve sosyal hareketliliği arttırmayı amaçlayan kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Vakıflar, İslam dünyasında ve özellikle Osmanlı döneminde en önemli kurumlardır. Toplumun en önemli ihtiyaçları, sağlık, eğitim, bayındırlık işleri, dini ve kültürel hizmetler vakıflar tarafından karşılandı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve ihtiyaç sahiplerinin

sorunlarına çözüm bulmak için para sağlamak suretiyle fonlar yaratıldı. Özellikle, mahallede yiyecek, içecek, giysi ve yakacak odun taşıyan fakir ve ekonomik açıdan umutsuz tüccarların ihtiyaçları, emek ve sermayeyi düzenlemek için temel ihtiyaçların karşılanması gibi hususların halledilebilmesi için, çeşitli vakıflara paralar adanmıştır. Bu konuda, söz konusu işlemleri yerine getirmek amacı ile çeşitli vakıflar kurulmuştur. Gelir dağılımındaki dengesizlikler vakıf hizmetleriyle en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bu türden sosyal dayanışma uygulamaları ile gelir dağılımındaki adaletsizlikler en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bu vesile ile, dengesiz gelir dağılımından meydana gelebilecek sosyal patlamaların da önüne geçilmiş oldu.

Önemli bir finans merkezi olarak, para vakıfları, Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynadı. Bu kapsamda, söz konusu vakıflar, önemli bir kredi merkezi olmuş ve sosyal güvenlik fonksiyonunu yerine getirmişlerdir. Vakıflara bağışlanan paralar ve kurulan para vakıflarında biriken paralar; uygulamadaki faiz yasağı nedeni ile faiz karşılığı alınarak borç verme işleminde kullanılmamışlardır. Bunu yerine, İslam Hukuku açısından uygun görülen Karz-ı hasen, bidaa, mudaraba, muşaraka, muamele-i şeriyye, akara tebdil, bey ve istiglal yöntemlerinden her hangi bir uygulama yöntemi vasıtasıyla kullandırılmıştır. Para vakıfları, bağışlanan menkul kıymetlerin işletilmesi veya leasingi ile ekonomik faaliyetlerle, halka fayda sağlamışlardır. Toplumun kalkınmasına katkıda bulunmuşlardır. Para vakıflarında tercih edilen uygulamalar, gerçek bir ürün veya gayrimenkul varlığına dayanmalıdır. Bu durum vakfın sürekliliğini sağlamanın yanı sıra oynaklığı ve kararsızlığı azaltmak için bir önlemdir. Vakıflar, insanların nakit gereksinimlerini İslami prosedürlerle yerine getirmeye çalıştı, hem de bir hayır kurumu olarak elde edilen kazançları toplumun faydalanması için kullanıma sundu. Murabaha ve Mudarebe gibi emek ve emtia ticareti arasındaki gerçek bir ortaklığa dayanan yöntemler, dengeli bir finansman piyasasının kurulmasına yardımcı olmuştur.

Para vakıflarının kurulduğu 16. yüzyılda, girişimcilerin büyük projeleri için finansman sağlayamamışlardır. Ancak, tüketicilerin ve küçük üreticilerin ihtiyaçlarını karşılayan küçük kredi kuruluşları şeklinde faaliyetler yürütmüşlerdir. Bununla birlikte, 17. yüzyılda oluşturulan vakıflar, piyasaya 16. yüzyıldan daha fazla kredi sağlamıştır, daha büyük projeleri desteklemiştir. Bununla birlikte, elde edilen kazançları da özkaynaklarına katarak, daha güçlü bir sermaye yapısına ulaşmışlardır. Sermayeye eklenen kazançlarla da, daha büyük ve kapsamlı hayır işlerine girişmişlerdir. Dolayısıyla, para vakıfları, finansal piyasalarda, etkili ve sözü geçen kuruluşlar haline gelmişlerdir. Kurumsallaşmalarla birlikte de Avrupa bankacılık sistemine daha yakın bir hale gelmişlerdir ve modern Türkiye’de finansal sistemin temellerini oluşturmuşlardır.

Bankacılık sistemi, Osmanlı Devleti’nde uzun yıllardır kurulmadığından, para vakıfları, Osmanlı toplumunda, banka işlevi görmüşlerdir. Bu vakıflar, bankalar vasıtasıyla karşılanan kredi ihtiyaçlarının finanse edilmesini sağlamaktaydı. Bu kurumların temel amacı kar etmek olmadığı için, elde edilen gelirler, dini, kültürel ve sosyal amaçlar için eğitim kurumlarına harcandı. Osmanlı Devleti’nde, devletle birlikte, kamunun yerine getirmesi gereken pek çok hizmeti, üstün vasıflı bir şekilde topluma sunmuşlardır. Uzun yıllar boyunca, Osmanlı toplumunda, önemli bir işlevi olan, toplumun ve ihtiyaç sahiplerinin firmanın ihtiyaçlarını karşılamaya ek olarak, hayır kurumları vakfın amacı çerçevesinde birçok hayır faaliyetinde bulunmuştur.

Kaynakça

- Alper D. ve Erdoğan C. (2009). “16. ve 18. YY. Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 28(1): 85-99.
- Armağan, M. (2006). “Osmanlı Bir Vakıf Medeniyeti,” *Sivil Toplum Düşünce ve Armağan Dergisi*, Sayı 15, İstanbul.
- Berki, A. H. (1978). *Açıklamalı Mecelle*. Hikmet Yayınları: İstanbul.

- Bulut, M. and Korkut, C. (2016). "Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs", *Journal of Islamic Economics and Finance*, 2(1): 55-76.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İlimi Neşriyat: İstanbul.
- Çizakça, M. (1999). *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Döndüren H. (2008). "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübeleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1): 1-24.
- Döndüren, H. (2009). "Para Vakıfları ve Günümüz Bazı Alternatif Finansman Kaynakları". *Yeni Ümit Dergisi*, (84).
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. (2009). "Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı". *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (44): 212-227.
- Kayahan, C.; Görkaş, İ. ve Önk, H. (2016). "Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Afro-Avrasya Özel Sayısı): 70-90.
- Keleş, H. (2001). "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1): 189-207.
- Kudat, A. (2017). "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. Dec2017, Vol. 7 Issue 2, ss.257-271.
- Kurt, İ. (1996). *Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: 23, İstanbul, 170.
- Önk, H. (2015). *Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE: Afyonkarahisar.
- Özcan, T. (2003). "Osmanlı Para Vakıfları "Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği", *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, VII. Dizi, Sayı: 199, 10.
- Özcan, T. (2008). "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", *Çerçeve*, İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası, İstanbul, 126.
- Öztürk, N. (1995). "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 13-33.

- Şimşek, M. (1986). "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1): 207-220.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi Toplu Makaleler 1*. Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2013). "Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 187-196.
- Yavuz, E. (2007). *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, SBE: Ankara.